

A PHENOMENOLOGICAL STUDY ON THE PROCESS OF LOCAL WISDOM ADAPTATION

Pissamai Ratanarojsakul^{1*}

Abstract

This research presents the process of local wisdom adaptation through local wisdom from coconut products by searching back into the past to present. The community had knowledge about the production from coconut, the local plant that grows naturally. This knowledge was built up from nature and the lifestyle in the Maenglong basin. Coconut products are for consumption in the form of food or dessert, kitchen and home utensils, materials for house construction, medicine and health supplementary foods. Coconut tree is therefore the valuable plant for the people in the Maenglong basin, and the knowledge that was passed down to their descendants has become the occupation of many generations. However, when society was transformed into modern society and the industrial system, coconut products are processed as raw materials for industrial plants. Additionally, the Maenglong basin community is the place to produce food for the urban community. The lifestyle of coconut growers changed into commercial production. Instead of the family labor, they employed workforce to do the work in the garden and produce coconut-palm sugar. Meanwhile, the descendants of these coconut gardeners rarely maintained their local wisdom because they entered the school education system, worked in town and in industrial factories. Many kinds of knowledge are not passed down from the elders to their descendants. The knowledge for living in modern society has to be an integrated knowledge that is mainly related to the use of technology and convenience and the adaptation in response to the market demand and the new lifestyle.

Keywords: Local wisdom, The community learning process

---

¹ Assistant Professor, Department of Adult Education and Lifelong Education, Faculty of Education, Srinakharinwirot University

* Corresponding Author Tel. 09-7132-4500 E-mail: pis.ratana@gmail.com

การศึกษาเชิงปรากฏการณ์ต่อกระบวนการปรับตัวของภูมิปัญญาท้องถิ่น

พิศมัย รัตนโรจน์สกุล^{1*}

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยนี้นำเสนอกระบวนการปรับตัวของภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านภูมิปัญญาเกี่ยวกับผลผลิตจากมะพร้าว โดยการศึกษาย้อนกลับไปในอดีตจนถึงปัจจุบันของชุมชนที่มีความรู้เกี่ยวกับการสร้างผลผลิตจากมะพร้าวซึ่งเป็นพืชพื้นบ้านที่เกิดตามธรรมชาติ โดยความรู้ถูกสร้างขึ้นจากธรรมชาติและวิถีชีวิตบนลุ่มน้ำแม่กลอง ผลผลิตจากมะพร้าวจึงเป็นไปเพื่อการดำรงชีวิตไม่ว่าจะเป็นอาหารทั้งคาวและหวาน เครื่องใช้ในครัวและในบ้าน วัสดุสำหรับสร้างบ้านเรือน และเป็นยารักษาโรคและบำรุงสุขภาพด้วย มะพร้าวทั้งต้นจึงเป็นพืชที่ทรงคุณค่าของคนลุ่มน้ำแม่กลองและมีการสืบสานความรู้สู่ลูกหลานจนกลายเป็นอาชีพของคนหลายๆ รุ่น แต่เมื่อสังคมเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมสมัยใหม่และระบบอุตสาหกรรม ผลผลิตจากมะพร้าวจึงถูกแปรให้เป็นวัตถุดิบสำหรับโรงงานอุตสาหกรรม อีกทั้งชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองยังเป็นแหล่งผลิตอาหารส่งเข้าสู่สังคมเมือง วิถีชีวิตของชาวสวนมะพร้าวเปลี่ยนไปเป็นการผลิตเพื่อการค้า มีการจ้างแรงงานเข้ามาทำงานในสวนและทำน้ำตาลมะพร้าวแทนการใช้แรงงานในครอบครัว ในขณะที่ลูกหลานของชาวสวนมะพร้าวกลับสืบสานภูมิปัญญาน้อยลงเพราะการเข้าสู่การศึกษาในระบบโรงเรียนไปทำงานในเมืองและโรงงานอุตสาหกรรม ความรู้หลายๆ อย่างไม่ได้รับการสืบทอดจากคนเฒ่าคนแก่สู่ลูกหลาน ความรู้บางอย่างถูกแทนที่ด้วยความรู้สมัยใหม่ ความรู้ที่จะดำรงอยู่ในสังคมสมัยใหม่จะต้องเป็นความรู้เชิงบูรณาการ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเรื่องของการใช้เทคโนโลยีและความสะดวกสบาย อีกทั้งยังต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดและการดำเนินชีวิตสมัยใหม่

คำสำคัญ: ภูมิปัญญาท้องถิ่น กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

^{1*} ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาขาวิชาการศึกษาผู้ใหญ่และการศึกษาตลอดชีวิต คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

* ผู้นิพนธ์ประสานงาน โทร. 097-132-4500 อีเมลล์: pis.ratana@gmail.com

บทนำ

นับเป็นเวลาเกือบศตวรรษแล้วที่ กระแสของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย (Modernization) เข้าครอบงำสังคมไทยทั้งในระดับประเทศและระดับชุมชน แนวทางการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย แบบตะวันตก (Westernization) หรือแนวคิดแบบสมัยใหม่ (Modernity) ได้เข้าไปมีอำนาจนำ (Hegemony) ต่อองค์ประกอบต่างๆ ของสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็น เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และการศึกษา [1] โดยแนวคิดแบบสมัยใหม่ที่เข้าไปมีอำนาจนำต่อกระบวนการสร้างและสืบทอดความรู้ในสังคมไทย คือ ระบบการศึกษากระแสหลักของสังคมที่ยึดเอาความรู้แบบตะวันตก ซึ่งเน้นกระบวนการเรียนรู้ผ่านกลไกการศึกษา หรือระบบโรงเรียนเป็นหลักในการสร้างและสืบทอดความรู้จนกลายเป็นวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมปัจจุบัน จนคิดไปว่าการสร้าง และการสืบทอดความรู้เป็นเรื่องของระบบการศึกษาเท่านั้น ชาวบ้านหรือผู้คนที่ไปไม่สามารถคิดหรือสร้างความรู้ได้หากไม่ผ่านกลไกการศึกษาที่กำหนดและควบคุมโดยรัฐ ความคิดเช่นนี้ทำให้ผู้คนในสังคมละเลยการพึ่งพาตนเองในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความรู้ แต่หันไปพึ่งพาความรู้จากภายนอก ทั้งความรู้จากภายนอกชุมชนและความรู้จากภายนอกตัวของตนเอง นอกจากนี้ยังทำให้สิ่งที่ไม่ได้ดำรงอยู่ในระบบการศึกษาหรือระบบความรู้ที่เป็นสากล กลายเป็นสิ่งที่ “ไม่ใช่ความรู้” หรือแม้จะถูกเรียกอย่างเป็นทางการว่า “ภูมิปัญญา” ก็มิได้รับการยอมรับให้เทียบเท่ากับความรู้ที่เป็นสากล สิ่งเหล่านี้จึงถูกเบียดขับออกจากระบบการศึกษา ไม่ถูกเรียนรู้หรือสืบทอดความรู้ไปยังคนรุ่นต่อไปของสังคม และ

ไม่ถูกนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อไป จนทำให้ความรู้หลายๆ อย่างต้องสูญหายไป [2]

แท้จริงแล้วหากได้ศึกษาย้อนกลับไปสู่สังคมดั้งเดิมของชุมชนไทย จะพบว่าชุมชนมีการสร้างความรู้ขึ้นมาด้วยตนเองมากมาย โดยเป็นความรู้ที่สอดคล้องกับฐานทรัพยากรทางธรรมชาติ ความต้องการเพื่อการดำรงชีวิตอยู่ในชุมชน การประกอบอาชีพที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ ค่านิยมและบรรทัดฐานที่เป็นฐานทางวัฒนธรรมของชุมชน เมื่อความรู้นั้นชุมชนผู้เป็นเจ้าของสร้างขึ้น จึงสามารถปรับประยุกต์ใช้ตามสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปของชุมชนได้ อีกทั้งยังมีการสานต่อ สืบทอด ผ่านกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างคนในชุมชนเองทั้งในรุ่นเดียวกัน และส่งต่อไปยังลูกหลานให้กลายเป็นองค์ความรู้ของท้องถิ่นมาอย่างยาวนานก่อนที่จะถูกละเลยหรือครอบงำด้วยความรู้แบบสมัยใหม่ แต่อย่างไรก็ตามเมื่อเราลงมือศึกษาชุมชนที่เข้มแข็งหลายๆ แห่งในสังคมไทย จะพบว่าชุมชนที่สามารถพึ่งพาตนเองได้มีทุนหลายอย่าง อาทิ มีทุนธรรมชาติที่เป็นทั้งแหล่งอาหาร วัตถุดิบ เครื่องมือเครื่องใช้ และยาสมุนไพรของชาวบ้าน มีทุนทางสังคมที่เป็นเครือข่ายทางสังคม และการสร้างสวัสดิการทางสังคม (Social welfare) ให้กับคนในชุมชน มีทุนมนุษย์ซึ่งเป็นผู้นำ ผู้รู้ และผู้ผลิตที่ทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขได้อย่างยาวนานจนถึงปัจจุบัน แม้หลายๆ ครั้งที่ชุมชนจะต้องประสบกับปัญหาต่างๆ ก็สามารถปรับตัวหรือแก้ไขปัญหาร่วมกันจนสามารถพลิกฟื้นกลับมาให้เข้มแข็งได้อีกเป็นพลวัตเช่นนี้เสมอมา [3] การนำเอาสิ่งต่างๆ ในชุมชนมาใช้ประโยชน์เพื่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชนแล้วเกิดเป็นทุนต่างๆ ดังกล่าวได้

นั้น จะต้องอาศัยสิ่งที่เรียกว่า “ความรู้” หรือ “ภูมิปัญญา” ของคนในชุมชนนั้นเองที่เป็นผู้สร้างและปรับใช้ให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมในแต่ละยุคแต่ละสมัย จึงเป็นที่น่าสนใจว่า ความรู้ หรือภูมิปัญญาของชุมชนท้องถิ่นนั้นมีกระบวนการปรับตัวอย่างไร เพื่อให้ภูมิปัญญาของชุมชนท้องถิ่นนั้นยังคงดำรงอยู่และคนในชุมชนยังใช้ภูมิปัญญานั้นในการสร้างความเข้มแข็งและพึ่งพาตนเองได้

การวิจัยนี้จึงได้ใช้กรณีศึกษาภูมิปัญญาของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองเกี่ยวกับผลผลิตจากมะพร้าว เพื่อศึกษาย้อนอดีตให้เห็นถึงภูมิปัญญาดั้งเดิมที่เกิดขึ้นตั้งแต่บรรพบุรุษ การสืบทอดความรู้สู่คนรุ่นถัดๆ ไป และการปรับตัวของความรู้หรือภูมิปัญญาในท้องถิ่นเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงเข้ามากระทบต่อบริบทของสังคม เนื่องจากชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองนี้มีภูมิปัญญาเกี่ยวกับมะพร้าวมาอย่างยาวนาน อีกทั้งภูมิปัญญาหลายๆ อย่างนั้นยังสามารถดำรงอยู่ในสังคมสมัยใหม่ หากต้องมีการปรับตัวเพื่อมิให้ความรู้นั้นสูญหายไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกิดขึ้นบนวิถีธรรมชาติ และวิถีชีวิตของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลอง
2. เพื่อศึกษากระบวนการปรับตัวของภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลอง โดยศึกษาวิจัยผ่านภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับผลผลิตมะพร้าวของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลอง

แนวคิด ทฤษฎี และกรอบแนวคิดการวิจัย

การศึกษาวิจัยนี้ ต้องการสร้างความเข้าใจต่อปรากฏการณ์ของการปรับตัวของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมไปสู่ความทันสมัยแบบตะวันตก โดย

แนวคิด ทฤษฎีการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย (Modernization theory) [4] เสนอว่า ภาวะดั้งเดิมและภาวะทันสมัยจะปรากฏอยู่ในทุก ๆ มิติของสังคม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของเทคโนโลยี เกษตรกรรม อุตสาหกรรม และอื่นๆ การที่สังคมจะปรับเปลี่ยนจากสภาวะดั้งเดิมไปสู่ภาวะทันสมัยได้ จะต้องอาศัยสิ่งที่เรียกว่า “กระบวนการก้าวไปสู่ความทันสมัย” ในด้านต่างๆ เช่น การเปลี่ยนแปลงจากการผลิตแบบพอมิพอกิน หรือการผลิตเพื่อบริโภค ไปสู่การผลิตเพื่อการค้า ส่วนด้านเทคโนโลยี จะมีการเปลี่ยนแปลงจากการใช้เทคโนโลยีแบบง่ายๆ ที่ชาวบ้านสามารถสร้างใช้ได้เอง และใช้วัตถุดิบในชุมชน ไปสู่การใช้เทคโนโลยีที่ต้องอาศัยความรู้ของศาสตร์ต่างๆ ขั้นสูงและสลับซับซ้อน เปลี่ยนการผลิตที่เน้นการใช้แรงงานคนและแรงงานสัตว์ ไปสู่การผลิตด้วยเครื่องจักร ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจึงต้องอาศัยการนำเอาความรู้สมัยใหม่เข้าสู่ชุมชน และระบบการศึกษาจึงกลายเป็นกลไกสำคัญในการถ่ายทอดความรู้ดังกล่าว ในขณะที่ความรู้เดิมของชุมชนกลายเป็นสิ่งล้าสมัยและไม่ได้ใช้ประโยชน์สำหรับสังคมสมัยใหม่

นอกจากนี้ยังมีแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาแบบพึ่งพิง (Dependent development) [5] ที่อธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่ตกอยู่ภายใต้สภาวะการพึ่งพิงสังคมศูนย์กลาง รัฐบาลส่วนกลาง และศูนย์กลางของการพัฒนาโลกซึ่งหมายถึงประเทศแถบตะวันตก จนทำให้ประเทศหรือสังคมที่ด้อยกว่าไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้ ซึ่งหมายรวมถึงการพึ่งพิงความรู้จากภายนอก (จากทั้งนอกประเทศ และนอกชุมชน) ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่เกิดกับประเทศในโลกที่สามหรือประเทศกำลังพัฒนาที่พยายามก้าวไปสู่ความทันสมัย

ตามแบบตะวันตก รวมไปถึงชุมชนชนบทของไทยที่ตกอยู่ในสภาวะการพึ่งพิงความรู้จากส่วนกลาง มากกว่าการพึ่งพาความรู้ที่สร้างขึ้นภายในชุมชน

แนวคิดของการวิเคราะห์เชิงวาทกรรม (Discourse Analysis) ที่เกี่ยวข้องกับ การพัฒนา และการศึกษา [6-8] ที่เผยให้เห็น กระบวนการสร้างความหมายและความสำคัญ กับการพัฒนาและการศึกษากระแสหลัก ที่จัดกระทำลงไปในส่วน of ชุมชนชนบท อย่าง เป็นขั้นเป็นตอนและสอดคล้องกับการจัดกระทำ ในระดับภาพรวมของประเทศ จนทำให้ความรู้ ที่สร้างขึ้นในวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่น ถูก เบียดขับออกไปเป็นเพียงความรู้ชั้นรอง หรือ เรียกว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ที่ไม่ได้มีคุณค่า เท่าเทียมกับชุดความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นจาก ผู้เชี่ยวชาญและถ่ายทอดผ่านระบบการศึกษา ในโรงเรียน ซึ่งเป็นความรู้ที่สอดคล้องกับการ พัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

อย่างไรก็ตามเมื่อมองกลับมาสู่ความเป็นบริบทของสังคมไทย พบว่าสังคมไทยมีหลายอย่างที่แตกต่างไปจากสังคมตะวันตก กระทั่งเราไม่สามารถใช้แนวคิดทฤษฎีแบบตะวันตกอธิบายได้ทั้งหมด เนื่องจากฐานของ ชุมชนชนที่แตกต่างกันซึ่งนำไปสู่การสร้าง ความเข้มแข็งให้กับชุมชนได้ โดยอธิบายด้วย แนวคิดเชิงวัฒนธรรมชุมชน (Community culture) [9] ที่มองเห็นความเข้มแข็งของ ชุมชนท้องถิ่นที่ผสานเชื่อมโยงกันด้วย วัฒนธรรมชุมชน ที่นำไปสู่การสร้างอำนาจใน การจัดการตนเอง การสร้างความรู้/ภูมิปัญญา เพื่อการใช้ชีวิตและการจัดการทรัพยากร ร่วมกัน และระบบความสัมพันธ์ทั้งในรูปแบบ พึ่งพาอาศัย และความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ภายในชุมชน อีกทั้งการสร้างอำนาจต่อรอง

ของชุมชนกับสถาบันแห่งอำนาจจากภายนอก ไม่ว่าจะเป็น รัฐ หรือพ่อค่านายทุน และ องค์การสมัยใหม่อื่นๆ เพื่อให้ชุมชนดำรงอยู่ได้ ในสังคมสมัยใหม่

แนวคิดทุนทางสังคม (Social capital) [3, 10] โดยนำเสนอฐานคิดของการดำรงอยู่ ของชุมชนอย่างยั่งยืน บนฐานทุนทางสังคม ซึ่งเป็นเสมือนกลไกทางสังคมที่เชื่อมโยง ระหว่างคนกับคน และคนกับธรรมชาติใน ชุมชนให้ดำรงอยู่ร่วมกัน เสริมซึ่งกันและกัน เพื่อยังประโยชน์ให้กับทั้งปัจเจกและส่วนรวม การที่ทุนทางสังคมมีการปรับตัวให้สอดคล้อง กับการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่มีพลวัต ตลอดเวลานั้น เป็นเรื่องที่จำเป็นและ กลายเป็นเงื่อนไขสำคัญต่อการสร้างความ เข้มแข็งให้กับชุมชน ทำให้ชุมชนมีความเป็น อิสระจากการครอบงำของระบบที่เหนือกว่า อย่างไรก็ตามความเข้มแข็งของชุมชนยังต้อง เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับทุนในมิติอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็น ทุนธรรมชาติ ทุนมนุษย์ ทุนวัฒนธรรม ทุนความรู้ และในงานบางชิ้นยังมองว่าทุนทาง สังคมมีความหมายที่ครอบคลุมทุนชุมชนใน ทุกมิติที่กล่าวมาข้างต้น และสุดท้ายคือ แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน [11-12] ที่นำเสนอให้เห็นกระบวนการสร้าง ความรู้ของชุมชนตั้งแต่ยุคสังคมประเพณี ไปสู่ การเปลี่ยนแปลงของสังคมที่ส่งผลต่อ กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชน และการ ปรับตัวของชุมชนเพื่อการดำรงอยู่ร่วมกับ สังคมทุนนิยมสมัยใหม่ได้อย่างเป็นพลวัต

จากแนวคิด ทฤษฎีข้างต้นนำไปสู่การ กำหนดกรอบแนวคิดของงานวิจัยไว้ 2 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่หนึ่ง การศึกษาย้อนอดีตไปสู่การ ทำความเข้าใจต่อกระบวนการสร้างความรู้ ของคนในชุมชนตั้งแต่ยุคสังคมประเพณีว่าเป็น

อย่างไร บริบทของสังคมที่นำไปสู่การสร้าง ความรู้ใหม่ๆ ขึ้นมาได้อย่างไรบ้าง อีกทั้งความรู้ ที่สร้างขึ้นนั้นสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับมิติอื่นๆ ของ วิถีชุมชนอย่างไร และ ส่วนที่สอง การดำรง อยู่ของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ต้องอาศัยการสืบทอด ความรู้และการปรับตัวของภูมิปัญญา ท้องถิ่นภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมไปสู่ ความทันสมัยอย่างไร เพื่อให้สอดคล้องกับ บริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปทั้งในชุมชน เอง และระบบสังคมภายนอกที่เข้ามามีผลต่อ การเปลี่ยนแปลงของชุมชน

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยนี้ได้ใช้กระบวนการวิจัย เชิงคุณภาพ (Qualitative research) เพื่อทำ ความเข้าใจต่อปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นและ สามารถนำมาสร้างเป็นข้อสรุปเชิงทฤษฎีใน เรื่องของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน โดยใช้ วิธี การ วิจัย แบบ บ ปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenological research) เพื่อศึกษา ถึงความรู้ ความจริงที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตของ ผู้คน โดยการเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลที่ เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ทางสังคมอย่างเป็น ระบบ โดยมีขั้นตอนดังนี้

1. การออกแบบเครื่องมือการเก็บ รวบรวมข้อมูล โดยใช้แนวทางการสัมภาษณ์ แบบ กึ่ง โครงสร้าง (Semi-structural interview) ที่เป็นแนวคำถามอย่างกว้างๆ ที่ สามารถปรับเปลี่ยนได้ตามสถานการณ์

2. การเลือกผู้ให้ข้อมูลผู้ให้ข้อมูล จำนวน 22 ราย โดยใช้วิธีการเลือกเชิงทฤษฎี (Theoretical sampling) เพื่อให้ได้ข้อมูลจาก ผู้รู้และผู้เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ศึกษาอย่างชัดเจน ประกอบด้วย ผู้เฒ่าคนแก่ในชุมชนลุ่มน้ำแม่ กลอง ซึ่งสามารถเล่าเรื่องย้อนอดีตเพื่อสืบค้น

ภูมิปัญญาดั้งเดิมและบริบทของสังคมในอดีต ชาวบ้านที่ทำอาชีพเกี่ยวกับผลผลิตจาก มะพร้าวทั้งที่เป็นชาวสวน คนรับจ้าง ผู้แปรรู ปผลผลิต รวมไปถึงลูกหลานของชาวบ้านทั้ง ที่สืบทอดและไม่สืบทอดความรู้ในชุมชนลุ่มน้ำ แม่กลองที่เกี่ยวข้องกับผลผลิตมะพร้าว

3. การเก็บข้อมูล งานวิจัยนี้ใช้การเก็บ ข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) จากผู้ให้ข้อมูล 22 ราย โดยลงเก็บ ข้อมูลในพื้นที่ของชุมชน เพื่อให้ นักวิจัย สามารถใช้การสังเกตในกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง กับภูมิปัญญาที่ยังปรากฏอยู่ในชุมชน เช่น การเกี่ยวตาล การทำจักสาน และแปรรูป ผลผลิตจากมะพร้าว เป็นต้น

4. การตรวจสอบข้อมูล ในระหว่าง การเก็บข้อมูล ผู้วิจัยจะทำการวิเคราะห์ข้อมูล เบื้องต้น เพื่อหาผู้ให้ข้อมูลที่แตกต่างไปจาก เดิม (Negative case) เพื่อให้ได้คำตอบจาก ผู้เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาที่หลากหลาย โดย การถามคำถามซ้ำกับผู้ให้ข้อมูลรายต่อๆ ไป จนพบว่าไม่มีคำตอบที่แตกต่างไปจากเดิม อีก ทั้งหากมีคำตอบที่ขัดแย้งกันก็จะสอบถามผู้ให้ ข้อมูลรายถัดไปเพื่อหาข้อยุติ หรือจนกว่า ข้อมูลจะอิ่มตัว นักวิจัยจึงยุติการเก็บข้อมูล

5. การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้การ วิเคราะห์เชิงเนื้อหา เริ่มจากการถอดเทปคำ สัมภาษณ์ การจัดรวบรวมและแบ่งแยกข้อมูล ให้เป็นหมวดหมู่ โดยอาศัยกรอบแนวคิดและ ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องมาทำการวางแผนเพื่อการ วิเคราะห์ข้อมูล โดยการแตกข้อมูล (text) ออกเป็นส่วนย่อยๆ ตามความหมายที่ปรากฏ ในแต่ละส่วนแล้วจึงให้รหัส (coding) เพื่อ นำไปสู่การเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของข้อมูล เป็นเรื่องๆ (themes) และนำไปสู่การ สังเคราะห์โครงสร้าง (structural synthesis)

เพื่อการมองให้ทะลุผ่านข้อมูลไปสู่ความหมายที่อยู่เบื้องหลัง ไปสู่ความหมายจากประสบการณ์ของกลุ่มคนที่อยู่ในปรากฏการณ์ร่วมกัน [13]

ผลการวิจัยและการวิเคราะห์ข้อมูล

ด้วยสภาพพื้นที่เป็นที่ลุ่มริมน้ำและต่อเนื่องกับทะเล ทำให้จังหวัดสมุทรสงครามมีสภาพเป็นน้ำกร่อย จึงทำให้มีผลผลิตลุ่มน้ำที่หลากหลาย ทั้งที่เป็นผลผลิตทางการเกษตร อาทิ การทำสวนผลไม้ที่สำคัญๆ ได้แก่ มะพร้าว ส้มโอ และทำสวนผัก นอกจากนี้ยังมีผลผลิตในการทำประมงจากบริเวณที่ติดแม่น้ำและติดทะเล แต่อาชีพที่ถือเป็นอาชีพประจำท้องถิ่นซึ่งมีมาตั้งแต่อดีตนับร้อยปี คือ การทำสวนมะพร้าว โดยการปลูกมะพร้าวในพื้นที่ที่แบ่งเป็นสองประเภท คือ การปลูกมะพร้าวเพื่อขายผลมะพร้าว และการปลูกมะพร้าวเพื่อทำน้ำตาลมะพร้าว นอกจากนี้ยังเกิดผลผลิตอีกมากมายจากมะพร้าวจนนำไปสู่การสร้างภูมิปัญญาในท้องถิ่นเพื่อการใช้ประโยชน์จากมะพร้าวและการดูแลรักษาสวนมะพร้าวให้เป็นทรัพยากรสำคัญของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลอง โดยงานวิจัยนี้จะนำเสนอกระบวนการเรียนรู้ของคนลุ่มน้ำแม่กลองที่เกี่ยวข้องกับมะพร้าวตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเพื่อให้เห็นกระบวนการปรับตัวของภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนี้

1. ภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นบนวิถีธรรมชาติและวิถีชีวิตของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในอดีต

คนลุ่มน้ำแม่กลองมีองค์ความรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากมะพร้าวในรูปแบบที่หลากหลาย รวมถึงความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการทำสวนมะพร้าวและน้ำตาล

มะพร้าว ซึ่งเป็นชุดความรู้สำคัญในการประกอบอาชีพและสร้างรายได้หลักให้กับครอบครัวและชุมชน มีการสืบทอดมาจากรุ่นบุรุษทั้งในระดับครอบครัวและระดับชุมชน หากได้ฟังการบอกกล่าวจากคนเฒ่าคนแก่แห่งลุ่มน้ำจะพบว่าทุกคนมีความรู้ที่เกี่ยวข้องกับมะพร้าวและมีความเกี่ยวพันกับสวนมะพร้าวกันมาหลายชั่วอายุคน ปู่ย่าหลายคนบอกว่าเกิดขึ้นมากก็อยู่ในสวนมะพร้าวและคุ้นเคยกับเตาตาลมาตั้งแต่เด็กๆ ขนมหินเล่นก็เป็นน้ำตาลหลอมจากเตาตาล

ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับผลผลิตจากมะพร้าว นั้น ถูกสร้างขึ้นบนฐานของทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่มากมายในพื้นที่แถบนี้และย่านใกล้เคียง ด้วยมะพร้าวเป็นพืชท้องถิ่นที่ขึ้นได้ง่ายและมีรสชาติดีกว่าที่อื่นๆ เนื่องจากสภาพดินที่สมบูรณ์และน้ำเป็นน้ำกร่อย มีองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับผลผลิตมะพร้าวมากมาย ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่ามะพร้าวเป็นพืชที่มีคุณค่าต่อวิถีชีวิตของชาวลุ่มน้ำแม่กลองจนเรียกได้ว่า ทุกส่วนของมะพร้าวสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ทั้งหมด ซึ่งจะแสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาที่ถูกสร้างขึ้นและสืบทอดกันมานับร้อยปีในเรื่องต่างๆ ดังนี้

การทำสวนมะพร้าว เริ่มตั้งแต่การคัดเลือกพันธุ์ เพาะขยายพันธุ์มะพร้าว ขุดร่องสวน ทำลำประโดง ทำคลองข่อย จัดระบบนิเวศในสวน การปลูก ดูแลต้น และการเก็บผลผลิตเพื่อการจำหน่าย

การทำน้ำตาลมะพร้าว ตั้งแต่การเก็บน้ำตาลมะพร้าว การเคี่ยวตาล ทำเตาตาล

การทำน้ำส้มจากน้ำมะพร้าว ตั้งแต่การคัดเลือกน้ำมะพร้าว การหมัก การกลั่น/กรอง

การทำอาหารคาวและขนมหวาน
จากส่วนต่างๆ ของมะพร้าว เช่น เนื้อ
มะพร้าว กะทิ ยอดมะพร้าว อาหารประเภท
แกงที่ต้องใช้กะทิจากมะพร้าว เป็นต้น

การนำใบมะพร้าวและ
ก้านมะพร้าวไปทำเครื่องจักรสาน เช่น
ตะกร้า กระจาด กระบุง ชะลอม ที่ดักปลา
และทำไม้กวาด

การทำที่นอนจากกากใยมะพร้าว
โดยการนำใยมะพร้าวไปอัดเป็นไส้ที่นอน

การทำเครื่องใช้ในบ้าน เช่น
กระจ่า กระบวย เสวียน ทัพพี

การนำต้นมะพร้าวไปสร้าง
บ้านเรือน เช่น ทำฝายบ้าน ทำเสา ทำบัว และ
กระดาน

การใช้เป็นยาสมุนไพรรักษาโรค
ซึ่งมีสรรพคุณที่หลากหลายตั้งแต่เนื้อ น้ำ
น้ำมัน และรากมะพร้าว

การทำของเล่น โดยใช้ส่วนต่างๆ
ของมะพร้าว เช่น จักสานเป็นตัวนก ตะขาบ
แหวน สร้อย

การนำกะลามะพร้าวไปทำเป็น
เครื่องดนตรีไทย เช่น ซอ ที่จะต้องมีการ
คัดเลือกพันธุ์ที่เหมาะสมและสวยงามด้วย
หรือที่เรียกว่า มะพร้าวซอ ซึ่งเป็นมะพร้าวที่มี
ถิ่นกำเนิดที่แม่กลอง

นอกจากนี้ผลผลิตจากมะพร้าวยังมี
ส่วนเกี่ยวข้องกับประเพณี วัฒนธรรมใน
ท้องถิ่นในงานบุญต่างๆ จะมีการนำมะพร้าว
ไปทำเป็นขนมหวาน เช่น สังขยา ขนม น้ำกะทิ
และอาหารคาวประเภทแกงกะทิต่างๆ แล้ว
จัดเรียงใส่ในกระจาดที่จักสานจากใบมะพร้าว
อย่างสวยงามเพื่อนำไปถวายพระ นำไปเลี้ยง
คนที่มาร่วมงานบุญ งานบวช งานขึ้นบ้านใหม่

เป็นส่วนของการแสดงฝีมือทำครัวของ
ชาวบ้านย่านแม่กลอง

2. การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของ คนลุ่มน้ำแม่กลองจากรุ่นสู่รุ่น

สำหรับชาวแม่กลองในอดีต ซึ่งส่วน
ใหญ่ก็จะเป็นชาวสวนมะพร้าวจะใช้วิธีการ
ถ่ายทอดความรู้ในการทำสวนมะพร้าวให้กับ
ลูกหลานเพื่อสืบทอดเป็นอาชีพของครอบครัว
และส่งต่อทรัพย์สินสมบัติให้กับลูกหลานอีกด้วย
ความรู้ที่สืบทอดไปยังลูกหลานจะมีตั้งแต่การขุด
ร่องสวน ทำลำประโดง การทำคลองซอยเพื่อ
นำน้ำเข้าสวนและป้องกันการไหลเข้ามาของ
น้ำทะเลเวลาน้ำทะเลหนุนสูง การเพาะ
ขยายพันธุ์โดยเฉพาะพันธุ์ที่ให้น้ำตาลดี และ
พันธุ์ที่ให้ผลมะพร้าวโตและรอรวย เพราะ
นั่นหมายถึงความมั่นคงทางอาชีพที่จะสร้าง
รายได้เลี้ยงครอบครัวได้อย่างสม่ำเสมอ

ความรู้สำคัญอีกชุดหนึ่งที่มีการสื
ทอดกันในครอบครัว ก็คือ การทำน้ำตาล
มะพร้าว เพราะถือแหล่งรายได้อีกแหล่งหนึ่ง
ของชาวแม่กลอง ทั้งคนที่มีสวนมะพร้าวเอง
และไม่มีสวนมะพร้าวก็ตาม เนื่องจากการทำ
น้ำตาลมะพร้าวมีหลายองค์ความรู้เข้ามา
เกี่ยวข้อง ตั้งแต่การขึ้นมะพร้าว การเก็บ
น้ำตาลมะพร้าว การทำเตาหลอมตาล การ
เคี่ยวตาล จนกระทั่งถึงการจำหน่ายน้ำตาล
กระบวนการทำน้ำตาลมะพร้าวหากเป็นขนาด
เล็กๆ ก็สามารถทำได้โดยใช้แรงงานใน
ครอบครัว แต่ถ้าทำขนาดใหญ่ก็ต้องมีการ
ว่าจ้างแรงงานเข้ามาช่วยทำงาน เช่น การขึ้น
มะพร้าว มีการแบ่งผลประโยชน์ระหว่าง
เจ้าของสวนกับคนขึ้นมะพร้าว การสืบทอด
ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการทำน้ำตาลมะพร้าวจึง
ค่อนข้างกว้างขวางในระดับชุมชน มีทั้งการ
สอนของพ่อแม่ที่พาลูกๆ ให้ทำงานร่วมกับพ่อ

แม่ตั้งแต่เด็กๆ การสร้างประสบการณ์การทำงานไปพร้อมๆ กับการเรียนรู้เทคนิควิธีการที่แต่ละครอบครัวมีแตกต่างกันออกไป การถ่ายทอดในระดับชุมชนด้วยการแลกเปลี่ยนหรือ พูดคุยกันเพื่อสืบทอดความรู้ แก้ปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมกัน และยังส่งเสริมให้คนที่ไม่มีที่ดินได้มีความรู้สำหรับการรับจ้างทำงานที่มีในสวนมะพร้าว การขึ้นมะพร้าว และการเกี่ยวน้ำตาล

สำหรับความรู้ชุดอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับมะพร้าว ก็จะมีการสืบทอดที่ไม่แตกต่างกันนัก โดยอยู่ในวิถีชีวิต ในครัวเรือน ในวัฒนธรรม ประเพณี ของชุมชน ส่วนใหญ่แล้วเป็นการสะสมประสบการณ์ การถ่ายทอดประสบการณ์ระหว่างรุ่น การทดลองทำเพื่อให้เกิดความรู้ใหม่ๆ แต่ในขณะเดียวกันลูกหลานของชาวแม่กลองในยุคต่อๆ มา ก็จะเรียนรู้ภูมิปัญญาเหล่านี้จากบ้าน รวมไปถึงการไปเรียนหนังสือในระบบโรงเรียนควบคู่กันไป

3. แนวทางการปรับตัวของภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลอง

3.1 กระแสการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อภูมิปัญญาท้องถิ่น วาทกรรมสองชุดที่เข้ากระทำต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นในยุคสังคมสมัยใหม่ ได้แก่ วาทกรรมการพัฒนาเพื่อนำพาประเทศไปสู่ความทันสมัย และวาทกรรมการศึกษาที่มุ่งตอบสนองต่อเป้าหมายของการพัฒนาดังกล่าว กระแสของการพัฒนาได้นำระบบการค้าและการผลิตแบบอุตสาหกรรมเข้าสู่ชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองและจังหวัดใกล้เคียง การรุกคืบของสินค้าสมัยใหม่ที่เข้ามาแทนที่ผลผลิตที่เกิดจากภูมิปัญญา รวมไปถึงความรู้สมัยใหม่ภายใต้นโยบายของรัฐที่เข้าเบียดขับภูมิปัญญาท้องถิ่นให้

กลายเป็นความรู้รองและบางส่วนกลายเป็นความรู้ที่ล้าสมัย

การเข้ามาของระบบการค้าและโรงงานอุตสาหกรรม ด้วยที่ตั้งของจังหวัดสมุทรสงครามไม่ห่างจากกรุงเทพฯ มากนัก การขยายตัวของถนนเพื่อเข้าไปยังพื้นที่ทางการเกษตรด้วยเป้าหมายที่จะนำผลผลิตเข้าสู่ตลาดในเมืองใหญ่ๆ และเข้าสู่โรงงานอุตสาหกรรมที่รุกคืบเข้าไปยังจังหวัดใกล้เคียงมากขึ้นเรื่อยๆ ทำให้ชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองค่อยๆ ปรับเปลี่ยนตัวเองไปเป็นผู้ผลิตวัตถุดิบให้กับทั้งโรงงานอุตสาหกรรมและผลิตอาหารให้กับเมืองขนาดใหญ่ ผลผลิตจากมะพร้าวก็กลายเป็นสินค้าหลักของครอบครัว ชุมชน และจังหวัด ที่ถูกมองว่าสามารถสร้างรายได้จำนวนมากให้กับชาวแม่กลอง ผลผลิตมะพร้าวถูกส่งเข้าสู่โรงงานเพื่อนำไปทำน้ำกะทิบรรจุกล่อง น้ำตาลในระบบอุตสาหกรรม เนื้อมะพร้าวเพื่อส่งไปยังตลาดขนาดใหญ่ที่อยู่รายล้อมเพื่อขายเป็นกะทิสดจำนวนมากๆ ทำให้มีความต้องการผลผลิตจากมะพร้าวจำนวนมากเพื่อส่งออกนอกพื้นที่ จึงมีการขยายพื้นที่การทำสวนมะพร้าวเพื่อการค้ามากขึ้น อีกทั้งการเกิดขึ้นของโรงงานอุตสาหกรรมจำนวนมากที่รายล้อมชุมชนลุ่มน้ำแม่กลอง ทำให้เกิดการถ่ายเทแรงงานจากครัวเรือนไปสู่การเป็นแรงงานรับจ้างในภาคอุตสาหกรรมและการโยกย้ายถิ่นเพื่อไปทำงานในเมือง มีการสร้างถนนและระบบชลประทานขนาดใหญ่เข้าสู่ชุมชนย่านนี้จนทำให้วิถีชีวิตของชาวสวนมะพร้าวได้รับผลกระทบเกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่การผลิตเพื่อการค้าอย่างเข้มข้นและมีเป้าหมายหลักเพื่อสร้างรายได้จากผลผลิตนานาชนิด แทน

การผลิตเพื่อการบริโภคในครอบครัวและชุมชนซึ่งกลายเป็นเป้าหมายรองของชีวิตไป

การรुकึบของสินค้าสมัยใหม่จากระบบอุตสาหกรรม เข้ามามีบทบาทต่อการดำเนินชีวิต และการประกอบอาชีพของชาวแม่กลองมากขึ้นเช่นเดียวกับสังคมอื่นๆ ที่ความทันสมัยรุกคืบเข้าไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเกิดขึ้นของ “น้ำตาลทราย” ที่ถูกผลิตจากโรงงานอุตสาหกรรม มีราคาถูกกว่าน้ำตาลมะพร้าวและยังมีความสะดวกในการใช้งานมากกว่า ทำให้น้ำตาลทรายกลายเป็นส่วนหนึ่งของการทำอาหารแทนที่น้ำตาลมะพร้าว อีกทั้งการเกิดขึ้นของโรงงานผลิตน้ำตาลมะพร้าว และการผลิตในครัวเรือนที่กลายเป็นโรงงานขนาดย่อมๆ เพื่อผลิตน้ำตาลมะพร้าวเพื่อขาย มีการผสมน้ำตาลทรายเข้าไปในน้ำตาลมะพร้าวเพื่อลดต้นทุนการผลิตและให้ได้ปริมาณมากขึ้น คุณภาพของน้ำตาลมะพร้าวต่ำลง บางครั้งยังมีการปลอมปนด้วยวัสดุอื่นๆ ที่ไม่เหมาะสม เช่น กากน้ำตาล สารฟอกขาว เคมีมัน ฯ เพื่อเพิ่มปริมาณ ความหวาน และความขาวให้กับน้ำตาล

อีกทั้ง ชุมชนกลุ่มน้ำแม่กลองกลายเป็นชุมชนเปิดมากขึ้นจากการตัดถนนขนาดใหญ่ของรัฐ ทำให้สินค้าที่ถูกผลิตจากโรงงานทะลักเข้าสู่ชุมชนด้วยพ่อค้าเร่และการติดต่อตลาดนัดใกล้ๆ ชุมชน สินค้าประเภทพลาสติกได้เข้าไปแทนที่ข้าวของเครื่องใช้ที่จักสานด้วยใบและก้านมะพร้าว กะลามะพร้าว เช่น ตะกร้าพลาสติก ถุงพลาสติก ซอันทัพพี แม้กระทั่งของเล่นเด็กๆ ก็กลายเป็นของเล่นพลาสติกแทนของเล่นที่ประดิษฐ์จากมะพร้าว ยังรวมไปถึงอุปกรณ์ในการเก็บน้ำตาล คือกระบอกกรองน้ำตาลก็ถูกเปลี่ยนจากกระบอกไม้ไผ่เป็นกระบอกพลาสติกด้วย

เหตุผลว่าราคาถูก อายุการใช้งานยาวนาน น้ำหนักเบา และทำความสะอาดง่ายกว่า

ระบบการศึกษาและความรู้สมัยใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาในระบบโรงเรียนที่กดทับภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ลดทอนอำนาจและเลือนหายไป ลูกหลานรุ่นใหม่ ๆ ของชาวแม่กลองล้วนได้รับการส่งเสริมให้เรียนสูงๆ ขึ้นไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวสวนมะพร้าวที่มีรายได้ดีจากการขายผลผลิตมะพร้าว มักจะมองเห็นว่าอาชีพการทำสวนมะพร้าว นั้นเหนื่อยและต้องดูแลตลอดเวลา ในขณะที่อาชีพทำน้ำตาลมะพร้าวก็มีความเสี่ยงเรื่องอันตรายในการขึ้นต้นมะพร้าว และยังต้องทำงานหนักในส่วนของ การเคี้ยวน้ำตาล บางช่วงเวลาที่ผลผลิตออกมามากๆ ก็ทำให้สินค้าราคาตกต่ำ ไม่คุ้มต้นทุนและค่าแรงงานที่ต้องมีการจ้างแรงงานมากขึ้น ลูกหลานของชาวแม่กลองที่มีฐานะดีพอที่จะส่งเรียนได้ก็จะได้รับการสนับสนุนให้เรียนเพื่อออกไปหางานทำในเมืองมากกว่าการกลับมาทำงานเดิมของครอบครัว สำหรับลูกหลานของชาวแม่กลองที่อาจมีฐานะไม่ดีนัก หรือเป็นแรงงานรับจ้างหรือเช่าสวนเพื่อทำมะพร้าว ส่วนใหญ่จะได้รับการศึกษาในระบบโรงเรียนจนจบระดับพื้นฐานแล้วเข้าไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม งานในภาคบริการ มีคนที่ย้อนกลับมาทำงานในสวนมะพร้าวหรือทำน้ำตาลมะพร้าวน้อยลงไปอย่างมาก ความรู้หลายๆ อย่างที่ต้องเกิดขึ้นจากการเรียนรู้ในครอบครัว การฝึกฝนประสบการณ์ร่วมไปกับพ่อแม่ หรือการเรียนรู้ร่วมไปกับการดำเนินชีวิตประจำวัน จึงไม่ได้รับการผลิตซ้ำในคนรุ่นต่อๆ มา ทำให้ความรู้ใหม่ๆ เลือนหายไปเป็นจำนวนมาก คงเหลือแต่ความรู้ชุดใหญ่ๆ ที่

ยังคงเป็นอาชีพให้กับลูกหลานบางส่วนที่ยังกลับเข้ามาใช้ชีวิตในชุมชน

3.2 การปรับตัวของภูมิปัญญาท้องถิ่นภายใต้บริบทของสังคมสมัยใหม่ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับมะพร้าวที่พบในชุมชนแม่กลองที่ดำรงอยู่ในปัจจุบันมีแนวทางการปรับตัวใน 2 ลักษณะ ได้แก่ 1) การฟื้นฟูความรู้เดิม และ 2) การผสมผสานความรู้เดิมกับความรู้ใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป โดยสามารถแยกอธิบายประเด็นต่างๆ ได้ดังนี้

การฟื้นฟูภูมิปัญญาดั้งเดิมในเชิงอนุรักษ์ เป็นแนวทางที่เกิดขึ้นไม่มากนักด้วยบริบทของสังคมเปลี่ยนแปลงไปมากแล้ว ความรู้เดิมหลายๆ อย่างสูญหายไปตามกาลเวลาและผู้รู้ที่ค่อยๆ หดไป หากที่ยังพอเห็นอยู่บ้างจากการที่คนในชุมชนร่วมใจกันที่จะฟื้นฟูและรักษาเอาไว้เพื่อนำเสนออัตลักษณ์ตัวตนของคนย่านนี้ ได้แก่ การทำเตาตาลแบบดั้งเดิม และการอนุรักษ์สายพันธุ์มะพร้าวพื้นบ้าน แต่ทั้งนี้อีกด้านหนึ่งก็เป็นการรักษาไว้เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรมที่กลายเป็นกระแสดังโถมเข้าสู่ชุมชนกลุ่มน้ำแม่กลอง นอกจากนี้ยังมีการย้อนกลับไปฟื้นฟูการทำเครื่องมือเครื่องใช้บางอย่าง เช่น การสานตะกร้า ทำหมวกจากใบมะพร้าว และการทำขนมพื้นบ้านด้วยสูตรโบราณ แต่ก็เป็นการทำเพื่อขายให้กับนักท่องเที่ยวตามตลาดน้ำมากกว่าการนำไปใช้ในวิถีชีวิตของชาวบ้านเช่นในอดีตและบางครั้งก็ถูกนำไปสอนในโรงเรียนเป็นหลักสูตรท้องถิ่น

การผสมผสานความรู้เดิมกับความรู้ใหม่ โดยภูมิปัญญาท้องถิ่นที่จะดำรงอยู่ได้ในสังคมสมัยใหม่ส่วนใหญ่เป็นการ

ปรับตัวเพื่อให้สอดคล้องการเปลี่ยนแปลงทั้งเชิงเศรษฐกิจและสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการยอมรับเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาประยุกต์ใช้ เพื่อให้เกิดความรวดเร็ว ความสะดวกสบาย ความปลอดภัย และการสร้างรายได้ให้กับชุมชนและผู้เป็นเจ้าของความรู้ อาทิ การทำสวนมะพร้าวในปัจจุบันได้มีการปรับตัวทั้งด้านการใช้พันธุ์มะพร้าวที่จะช่วยให้ได้ผลผลิตมากขึ้น ต้นเตี้ยลงเพื่อความสะดวกในการเก็บผลผลิตและน้ำตาล ทั้งนี้เป็นผลจากความเสี่ยงและการเกิดอุบัติเหตุในการขึ้นตาล นอกจากนี้ยังเป็นเรื่องของการปรับเปลี่ยนลักษณะของสวนเพื่อประโยชน์ใช้สอยมากขึ้น การเกิดขึ้นของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในลุ่มน้ำแม่กลอง บ้านพักแบบโฮมสเตย์ ที่เปิดรับนักท่องเที่ยวที่ต้องการชื่นชมธรรมชาติในระยะเวลาสั้นๆ และการเดินทางที่ไม่ไกลเกินไปนัก ทำให้ลุ่มน้ำแม่กลองกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยม การปรับเปลี่ยนบ้านเรือนและสวนมะพร้าว พร้อมทั้งมีกิจกรรมการทำน้ำตาลมะพร้าวให้ชมกลายเป็นส่วนหนึ่งของการปรับตัวในเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่จะทำรายได้จำนวนมากเข้าสู่ท้องถิ่น

การปรับตัวของภูมิปัญญาในการทำน้ำตาลมะพร้าวเพื่อให้สอดคล้องกับยุคสมัย มีการสร้างเตาตาลแบบใหม่และการใช้เครื่องจักรเข้ามาช่วยทำงานเพื่อลดเวลาการเคี้ยวตาล ลดการใช้แรงงานคนลง และสามารถสร้างผลผลิตได้มากขึ้น มีการออกแบบการหีบห่อและรูปลักษณะของน้ำตาลมะพร้าวให้เหมาะกับการนำไปขายปลีกแทนการทำเป็นน้ำตาลปี๊บแบบหมากขายให้กับพ่อค้า การมีตราสินค้าเพื่อให้ผู้ซื้อรับรู้และสามารถกลับมาซื้อซ้ำได้ ทั้งนี้ไม่รวมถึงการ

ปลอมปนน้ำตาลที่เกิดขึ้นมากในช่วงที่น้ำตาลขายได้ราคาดี

หากเป็นที่น่าเสียดายว่าภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการนำเอาส่วนต่างๆ ของมะพร้าวไปทำเป็นเครื่องใช้ในครัวเรือนนั้น สูญหายไปเป็นจำนวนมาก เนื่องจากการรุกคืบเข้ามาของวัฒนธรรมการบริโภคสมัยใหม่ และความสะดวกสบายในการหาซื้อเครื่องมือเครื่องใช้จากสินค้าอุตสาหกรรมได้ในราคาถูก จึงทำให้การจักสาน การทำเครื่องใช้ในครัวเรือนจากมะพร้าวไม่ได้รับความสนใจในการสืบทอดความรู้ แต่อย่างไรก็ตามยังมีคนกลุ่มเล็กๆ ที่อยู่อย่างกระจายตัวในชุมชนลุ่มน้ำแม่กลอง หันมาทำเครื่องมือเครื่องใช้จากมะพร้าวทั้งในเชิงอนุรักษ์และสร้างเป็นงานอาชีพเชิงพาณิชย์ไปพร้อมๆ กันทั้งในรูปของการรวมกลุ่ม เช่น กลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้าน หรือในรูปของเอกชน เช่น บ้านกะลาบรรเลง ขึ้นงานเหล่านี้กลายเป็นสินค้าที่เน้นการผลิตเพื่อจำหน่ายให้กับนักท่องเที่ยวและส่งออกภายนอกไปขายภายนอกชุมชน

ข้อสรุปและข้อเสนอจากการวิจัย

การย้อนกลับไปศึกษาภูมิปัญญาระดับฐานรากของชุมชนก็เพื่อสะท้อนให้เห็นการสร้างสรรคความรู้ของชุมชนท้องถิ่น การเลือกใช้ความรู้ให้สอดคล้องกับธรรมชาติ วิถีชีวิต ความต้องการและการดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนได้ อีกทั้งหากความรู้นั้นเป็นสิ่งที่ชุมชนสรรคสร้างขึ้นเอง คนในชุมชนยังสามารถปรับเปลี่ยนความรู้ให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมได้โดยไม่ต้องตกอยู่ภายใต้ภาวะพึ่งพิงความรู้จากภายนอก นอกจากนี้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เข้มแข็งยังเป็นการสร้างฐานอำนาจต่อรองที่สำคัญกับชุมชน

ในการต่อสู้กับทุนจากภายนอก ระบบตลาดขนาดใหญ่ และอำนาจนโยบายของรัฐ ซึ่งเป็นพลังจากภายนอกที่เข้ามากระทำต่อชุมชน การเป็นเจ้าของความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นจากฐานของชุมชนย่อมทำให้ชุมชนเกิดอำนาจอิสระในการดำรงชีวิต มีความสามารถในการจัดการต่อทรัพยากรธรรมชาติ และรู้สึกถึงศักดิ์ศรีของชุมชนที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ทั้งการผลิต การบริโภค และการจัดสรรผลผลิตที่ชุมชนสร้างขึ้น

การทำความเข้าใจต่อกระบวนการเรียนรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น มิได้มุ่งหวังให้สังคมไทยย้อนกลับไปดำรงชีวิตแบบดั้งเดิมโดยไม่ยอมรับการเปลี่ยนแปลง หากเพื่อให้คนในสังคมได้ตระหนักถึงศักยภาพของชุมชน และมองเห็นว่าคนในชุมชนสามารถเป็นผู้สร้างและเป็นเจ้าของความรู้ต่างๆ ได้ อีกทั้งยังสะท้อนให้เห็นพัฒนาการของภูมิปัญญาทั้งที่สร้างใหม่ ผลิตซ้ำ ปรับตัว บูรณาการกับความรู้ใหม่ รวมถึงการสูญหายไปของภูมิปัญญาเดิม เพื่อใช้เป็นฐานความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นภายในชุมชนและสังคมไทยโดยผ่านการศึกษาวิจัยอย่างเป็นทางการ นำไปสู่การจัดการความรู้ของชุมชน และการนำความรู้จากชุมชนไปสู่การเรียนรู้ของคนรุ่นต่อไป ทั้งการเรียนรู้ในห้องเรียน และการเรียนรู้ด้วยตนเอง

กิตติกรรมประกาศ

บทความวิจัยนี้ เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยทางการศึกษาที่ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากงบประมาณเงินรายได้ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

เอกสารอ้างอิง

- [1] นภาพรณั หะวานนท์ และคณะ. (2550). *ทฤษฎีฐานรากในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- [2] ศรีชัย พรประชาธรรม. (2549). *วงศาวิทยาว่าด้วยระบบการศึกษาไทย*. กรุงเทพฯ: ศูนย์นวัตกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- [3] นภาพรณั หะวานนท์ และ พิศมัย รัตน์โรจน์สกุล. (2549). *เรียนรู้กระบวนการสร้างทุนทางสังคมของชุมชน*. กรุงเทพฯ: ศูนย์นวัตกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- [4] Smelser, J. Neil. (1973). "Toward a Theory of Modernization in The Modern Society" in *Social Change: Sources, Patterns, and Consequences*. New York: Basic Books.
- [5] Peter, B. Evans. (1979). *Dependent Development : Alliance of Multi national, State and Local Capital in Bazil*. Princeton. N.J. Princeton University Press.
- [6] ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2560). *วาทกรรม การพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณะ และความเป็นอื่น*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา.
- [7] อุษณีย์ ธโนศวรรย์. (2545). *การศึกษาในระบบ ปฏิบัติการทางอำนาจผ่านความรู้* และการสร้างความเป็นอื่นให้กับชุมชน หมู่บ้าน. ปริญญาโท กศ.ด.(พัฒนศึกษาศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- [8] Foucault, Michel. 1981. "The Order of Discourse," in *A Post-Structuration Reader*. London: Routledge Kegan Paul.
- [9] เสรี พงศ์พิศ. (2548). *ชุมชนเรียนรู้ อยู่เย็นเป็นสุข: บทเรียนจากหมู่บ้าน*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ พิมพ์ลักษณ์.
- [10] พิศมัย รัตน์โรจน์สกุล. (2553). "มโนทัศน์ว่าด้วยทุนทางสังคมของชุมชนไทย" ใน *วารสารวิชาการศึกษาศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทร วิโรฒ ปีที่ 11 ฉบับที่ 1 (มกราคม-มิถุนายน พ.ศ. 2553) หน้า 68-78*.
- [11] อรศรี งามวิทยาพงศ์. (2549). *กระบวนการเรียนรู้ในสังคมไทยและการเปลี่ยนแปลง : จากยุคชุมชนถึงยุคพัฒนาความทันสมัย*. กรุงเทพฯ: วิทยาลัยการจัดการทางสังคม (วจส.).
- [12] นภาพรณั หะวานนท์ และคณะ. (2549). *ความรู้จากลุ่มน้ำลำพระเพลิง*. กรุงเทพฯ: ศูนย์นวัตกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- [13] ชาย โปริสิตา. (2547). *ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ*. นครปฐม : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.